

INFLUENȚA NEOGREACĂ ASUPRA LEXICULUI ROMÂNENEI VECHI. PROBLEME METODOLOGICE

L'INFLUENCE DU NEOGREC SUR LE LEXIQUE DU ROUMAIN ANCIEN
PROBLEMES METHODOLOGIQUES

(Résumé)

Cette étude met en évidence des problèmes méthodologiques de la recherche sur les mots du roumain ancien (XVIe – XVIIIe siècles) empruntés au grec. L'auteur remet en question l'utilité des critères extralinguistiques pour établir les étapes de l'influence grecque sur le roumain ancien et propose de dresser l'inventaire des emprunts au grec à partir notamment des écrits historiques, juridiques et administratifs. Pour évaluer le poids de cette influence, il est nécessaire d'étudier les emprunts au grec en parallèle avec les emprunts pour lesquels les lexicographes proposent une étymologie multiple et de poursuivre le travail d'édition des textes roumains du XVIIIe siècle.

Cuvinte-cheie: greacă, română veche, împrumut, texte istorice, texte juridice, texte administrative, etimologie multiplă.

Mots-clés : grec, roumain ancien, emprunt, textes historiques, textes juridiques, textes administratifs, étymologie multiple.

Ne propunem să discutăm aici o serie de probleme, cu precădere metodologice, cu care ne-am confruntat studiind influența neogreacă asupra limbii române vechi, cercetare inclusă într-o lucrare mai amplă, dedicată *Lexicului românei vechi*, la rândul său parte a volumului al II-lea al *Tratatului de istorie a limbii române*¹.

¹ Volumul al doilea al *Tratatului de istorie a limbii române*, lucrare fundamentală a Academiei Române, coordonat de Al. Mareș, tratează istoria românei vechi.

Pentru o bună înțelegere a acestora, se impun câteva precizări preliminare, privind două sintagme-cheie ale lucrării, anume „influența neogreacă” și „epoca veche a limbii române”.

1. Influența neogreacă reprezintă, cronologic, a treia și ultimă etapă a influenței grecești asupra limbii române. Este precedată de influența pe care mai întâi greaca veche și apoi greaca medie sau bizantină le-au exercitat asupra latinei dunărene, respectiv asupra românei, până în secolul al VI-lea, respectiv în secolele al VII-lea – al XV-lea (Densusianu 1901: 198-199, 357-361; Marmeliuc 1959; Mihăescu 1966; Pețan 2001a, b, c). Influența neogreacă se exercită din secolul al XVI-lea, iar investigațiile asupra lexicului românei moderne au aratat că se încheie în veacul al XIX-lea. Cei care s-au ocupat de influența greacă în această epocă au delimitat, de regulă, două perioade: cea pefanariotă și cea fanariotă, distingându-le, așadar, în funcție de schimbările politice survenite în spațiul unde se vorbea românește, nu pe baza unor argumente decurgând din istoria limbii².

Epoca românei vechi este considerată perioada care se întinde de la începutul veacului al XVI-lea, când apar primele texte românești, atât traduceri, cât și originale, până spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, mai exact până în jurul anului 1780, când se încheie primul proces de unificare a românei literare (Gheție 1975: 425-430; 1987). În lucrarea de sinteză consacrată istoriei românei literare în epoca veche, lexicul românesc, implicit cel de proveniență neogreacă, este discutat din perspectiva celor două etape delimitate în cadrul evoluției vechii române literare: prima se întinde din secolul al XVI-lea până la 1640, când se reia tipărirea cărții românești, întrerupte în 1589, an în care s-a tipărit *Psaltirea slavo-română* a lui Șerban Coresi; a doua acoperă intervalul de la 1640 până la sfârșitul epocii vechi, adică până la 1780 (Gheție 1997: 175-208, 377-420). Termenii de origine neogreacă sunt, așadar, încă o dată analizați din perspectiva unor criterii mai generale, care, de această dată, nu au la bază istoria politică, ci istoria culturală, în speță reluarea tiparului în limba română.

2. Analiza termenilor de origine neogreacă din româna veche din perspectiva perioadei în care ei cunosc primele atestări în limbă arată însă că studierea lor în funcție de evenimente politice sau culturale nu este neapărat relevantă. Astfel, în secolul al XVI-lea, termenii pătrunși în română din neogreacă sunt relativ puțin numeroși, în comparație cu termenii care, în aceeași perioadă, provin din slavonă sau care se explică prin etimon greco-slav³, precum *casie*

² Avem în vedere în special studiul lui George Murnu (1894) și lucrarea fundamentală a lui L. Gáldi (1939). Vezi, de asemenea, Densusianu (1938: 543-549); Brad Chisacoff (2012).

³ Pentru termenii cu etimologie multiplă, vezi în special *infra*, 3.

(< sl. *kásia*, ngr. *κασία*) „scorțișoară” (PH, 38^v); *catismă* (< sl. *kathisma*, ngr. *κάθισμα*) „diviziune a psaltirii” (PH, 59^v); *discos* (< sl. *diskosŭ*, ngr. *δίσκος*) „taler de aur sau de argint pe care se pune agnețul” (1588, DÎ, 163, 5^r); *efod* (*efud*) (< sl. *efodu*, *efudu*, ngr. *ἐφῶδ*, *ἐφούδ*) „(la evrei) veșmânt al marelui preot” (PO, 312) etc.

Termenii cu etimon unic, neogrec, prezenți în texte de secolul al XVI-lea desemnează mai ales *realia* și se referă la pietre prețioase (*amatie*, *iaspie*, *onihion*, *smaragd*, (*to*)*pazie*), la plante sau produse din plante (*bdelion* „varietate de rășină parfumată”, *nardos* „balsam, nard”, *rodie* „fruct al rodiului”, *sicomoriu* „smochin”), la regnul animal (*aelin* „pasăre fabuloasă”, *leocorn* „rinocer”, *pinara* „cârțiță”) sau la monede (*drahm(ă)*). Cercetarea clasei semantice a pietrelor prețioase arată că, exceptând câteva situații, cei mai mulți dintre ei continuă să fie folosiți și în veacul al XVII-lea. Ca și în secolul al XVI-lea, aceștia sunt prezenți în traduceri ale *Bibliei*: în *Noul Testament* din 1648, în *Biblia* de la București din 1688 și în unele cărți ale acesteia conservate în ms. rom. 4389 de la Biblioteca Academiei Române din București și în ms. rom. 45 de la Biblioteca Academiei Române din Cluj, datând din perioada 1665–1672, respectiv 1683–1686⁴. Specific veacului al XVII-lea este însă faptul că ei apar și în traduceri ale altor texte religioase și încep să fie utilizați și în scrieri juridice, precum *Pravila* din 1652, sau moralizatoare, precum *Floarea darurilor*. Iată aceste exemple: *ahatis*⁵ (< ngr. *ἀγάτης*) „agat” (Prav. 1652, 607; ms. 4389, ap. BB², II, 35; BB, 59; ms. 45, ap. BB², II, 35); *amatie* (*amatis*) (< ngr. *ἀμέθιστος*) „ametist” (PO, 272, 311); *ametistos* (< ngr. *ἀμέθιστος*) „ametist” (ms. 4389, ap. BB², II, 35; BB, 59; ms. 45, ap. BB², II, 35); *iaspie* (*iaspis*) (< ngr. *ἰασπις*) „varietate de onix; iasp” (PO, 272, 311; NT, 306^v; CÎ, 88^r); *lighirion*⁶ (< ngr. *λυγκύριον*) „opal, chihlimbar” (ms. 45, ap. BB², II, 36; BB, 59; ms. 4389, ap. BB², II, 36); *onih(ion)* (*oni(c)hinos*, *onifinos*, *onifiros*) (< ngr. *ὄνυχινος* „făcut din onix”) „onix” (PO, 16, 260, 272; Prav. 1652, 607; ms. 45 Cluj, ap. BB², II, 36; BB, 59; 68; 374; ms. 4389 Cluj, ap. BB², II, 36); *sardion* (< ngr. *σάρδονιος*, *σαρδονύξ*) „piatră prețioasă” (Prav. 1652, 607⁷;

⁴ Pentru o analiză a acestei clase semantice, pe baza unui corpus alcătuit din traducerile biblice, vezi Nicolae 2013.

⁵ Variantele *acates* și *acatie*, prezente în PO, 272, 311, par a fi împrumutate din latină; vezi Densusianu 1938: 543; Nicolae 2013: 144.

⁶ Varianta *ligurie*, prezentă în PO, 272, 311, are ca etimon lat. *ligurius*; vezi BB², II, p. 36.

⁷ Gálđi (1939: 247) face trimitere, prin intermediarul unei alte lucrări, la acest pasaj din *Îndreptarea legii* din 1652, dar consideră că textul pravilistului ar data din jurul anului 1700.

ms. 45, ms. 4389, ap. BB², II, 37; BB, 59)⁸; *smaragd* (*smaracdie*, *smeragdie*, *smarand*, *zmaragd*, *zmărand*) (< ngr. *σμάραγδος*) „smarald” (PO, 271, 311; NT 306^v, 319^v; Prav. 1652, 605; CÎ, 83^v; DVS, sept., 27^r; BB, 59; 1780, UR., XI, 249); *topaz* (*(to)pazie*, *topazion*, *topozion*) (< ngr. *τοπάζιον*) „topaz” (PV, 28^r; CP, 242^v; PO, 271, 311; Prav. 1652, 606; ms. 4389, ap. BB², II, 38; CÎ, 90^v; DPV, 279; BB, 59; ms. 45, ap. BB², II, 38; *Floarea darurilor*, 1693, 56^v/7; ap. DLR).

Tot din secolul al XVI-lea, termenii de origine neogreacă denumesc, ocazional, și obiecte liturgice. Ei vor continua să fie utilizați și în veacurile următoare, uneori cu sensuri diferite: *căție* „cădelniță” (1588, DÎ, 163, 5^r; CÎ, 3^r, 25^v); *penticostar(ion)* (1588, DÎ 164, 5^v; 1694, GCR I, 312) „carte de cult, cuprinzând rânduielele slujbelor dintre Paști și Rusalii”; *praxiu* (*praxeu*) „carte de cult care cuprinde faptele și scrierile apostolilor” (CC¹, 247^r; 1588, DÎ, 164, 5^v; Lit. 1679, 243; 1780, ISD XIII, 160); *tămâie* (TL, 3^r, 110^v; PO, 283; Caz. V, 355; 1741, Ur., XII, 272); *tetrapod* (*tratapod*) (< ngr. *τετράποδος*) „pedestal cu patru picioare, pe care se pun icoane în biserică” (1588, DÎ, 164, 6^v; 1713, ap. Chivu 2013: 191; Let. C, 110; PIst., 467; 1756, ap. Chivu 2013: 191); *tâmbar(iu)* (*tambar*, *tămbar*) (< ngr. *ταμπάριον*) „manta (a unui prelat)” (TL, 230^v; PO, 174; NT 99^v; DVS, sept., 7^r; 1696, ISD VII, 213; 1721, ISD XVI 375).

Sunt atestate și cuvinte care desemnează diverse funcții sau ocupații, dintre care doar unele par a fi fost folosite și în veacurile următoare: *duhtor* (< ngr. *νόχτορας*) „doctor” (1600; DÎ, 146, 245^r); *gărdinar* (< ngr. *καρδινάλιος*) „cardinal” (1600, DÎ, 135, 249^r); *naftic* (< ngr. *ναυτικός*) „corăbier” (CV, 43^v); *proegumen* (*proigumen*) (< ngr. *προηγούμενος*) „călugăr care a avut funcția de egumen, ajutor de egumen” (1593, ap. TDRG, s.v.; 1644, GCR I, 111; CPVS, 102^v; 1752, Ur., X, 187).

În secolul al XVII-lea, numărul termenilor împrumutați din neogreacă cunoaște o creștere semnificativă. O contribuție importantă în acest sens continuă să aibă traducerea de cărți religioase, precum cea a *Noului Testament* de la Bălgrad și a *Bibliei* de la București, dar și opera mitropolitului Dosoftei. Categoriile semantice deja constituite în secolul anterior se îmbogățesc în veacul al XVII-lea.

În continuare, termeni privind regnul mineral apar în limbă mai ales grație traducerilor religioase: *ilectru* (< ngr. *ἤλεκτρον*) „chihlimbar” (DVS, oct., 40^r); *parin* (< ngr. *πάρινον* „construit cu marmură de Paros”) „marmură” (BB, 355);

⁸ Termenul apărea sub formele *șardie*, respectiv *sardonie*, și în PO, 271, 311; acestea au fost explicate printr-un etimon maghiar, respectiv, latin; vezi Nicolae 2013: 138-139.

smirit (< ngr. *σμιρίς*) „șmirghel” (BB, 381); *verilion* (*virilion*, *virilos*) (< mgr. *βηρούλλιον*) „nume al unei pietre prețioase, beril” (NT 319; Prav. 1652, 607; CÎ, 89^r; ms. 4389, ap. BB², II, 38; BB, 68; ms. 45, ap. BB², II, 38).

Clasa semantică a profesiilor și a funcțiilor administrative se consolidează, la rândul său, cei mai mulți termeni de origine neogreacă găsindu-și primele atestări în textele mitropolitului Dosoftei. Iată câteva exemple de termeni care par specifici *Vieților sfinților*: *ecdicon* (< *ἔκδικος* „cetățean însărcinat să apere interesele unui municipiu”) „judecător” (DVS, dec., 225^v); *mâniac* (< *μανιακός*) „scamator, măscărici” (DVS, 14 apr., ap. TDRG, s.v.); *protoasicrit* (< *πρωτο + ασύκριτος*) „persoană care ocupă cel mai înalt grad într-o ierarhie” (DVS, ian., 22^v); *singlitic* (< *συγκλητικός*) „senator” (DVS, oct., 70^v); *tecton* (< *τέκτων*) „lemnar, dulgher” (DVS, nov., 102^r). Anumiți termeni împrumutați din neogreacă denumind profesii sau funcții administrative și care par a cunoaște cea mai veche atestare la Dosoftei sunt utilizați și în alte texte, adesea datând din secolul al XVIII-lea: *didascal(ă)* (< ngr. *διδάσκαλος*) „dascăl, institutor, preceptor” (DVS, dec., 195^v; Lit. 1679, 27; CII, 35^r, 71^v); *eparh* (< ngr. *ἐπαρχος*) „guvernator al unui oraș, al unei provincii” (DVS, oct., 86^v; Min. 1776, 24^r).

Aceste observații evidențiază existența unor direcții culturale care subîntind și orientează împrumuturile din neogreacă în româna veche. Deși traduceri de texte religioase sunt un tip de texte prin care pătrund astfel de termeni, aceștia nu se referă cu precădere la aspecte ale vieții religioase, ci la *realia* din alte domenii ale culturii. Traducerile religioase cuprind cuvinte cu origine neogreacă care desemnează obiecte de cult abia din veacul al XVII-lea, căci în secolul anterior acestea sunt prezente mai ales în documentele originale, care consemnează, de altfel, numeroase împrumuturi din neogreacă de-a lungul întregii perioade studiate.

Interesul pentru traducerea și scrierea de lucrări istorice reprezintă, de asemenea, o sursă importantă de pătrundere a termenilor de origine neogreacă în română și de transmitere a acestora. Cronologia termenilor din neogreacă intrați prin lucrările istorice diferă de cea a termenilor intrați prin lucrările religioase, având drept limită inferioară prima jumătate a veacului al XVII-lea, de când datează *Cronograful* tradus de călugărul Moxa și versiunea românească a *Istoriilor* lui Herodot⁹.

În plus, după primul sfert al veacului al XVII-lea, pravilele încep să cuprindă o serie de termeni împrumutați din neogreacă, mulți din sfera

⁹ Aceasta este conservată într-o copie datând de la începutul secolului al XIX-lea (Iorga 1909: III).

juridico-administrativă¹⁰, așa cum arată exemplele următoare: *amfitalis* (< ngr. ἀμφιθαλής) „frate bun (din aceiași părinți)” (Prav. 1652, 270); *eterotalis* (< ngr. ἑτεροθαλής) „frate vitreg” (Prav. 1652, 270); *nomofilax* (< ngr. νομοφύλαξ) „păzitor al legii” (EPrav., 679); *sinalagmă* (< ngr. συνάλλαγμα) „schimbare a vânzării și cumpărării unui bun imobil” (1775, ap. Prav. 1780, 182); *trimirie* (< ngr. τριμοιρία) „a treia parte din averea decedatului, lăsată pentru pomenirea sufletului” (Prav. 1780, 102).

Datele prezentate arată că există niște direcții culturale care subîntind și orientează împrumuturile din neogreacă în româna veche. Ca urmare, cercetarea acestor neologisme în funcție de perioada prefanariotă și fanariotă ar trebui evitată, întrucât analiza textelor arată că, la instalarea domnilor fanarioți, termenii de origine neogreacă erau numeroși, diferiți din punct de vedere semantic și difuzați în scrieri diverse din punct de vedere tipologic (documente, texte religioase, istorice, administrative sau la anumiți autori). De asemenea, nici studierea termenilor de origine neogreacă urmărind cele două subperioade ale românei literare vechi nu ajută la mai buna cunoaștere a acestei influențe asupra lexicului românesc.

3. Una dintre problemele principale ale cercetării împrumuturilor din neogreacă în româna veche o reprezintă inventarierea acestora. Dificultatea constituirii corpusului de termeni decurge, pe de o parte, din existența unui număr mare de neologisme utilizate în epoca veche a românei, despre care s-a considerat că ar avea o etimologie multiplă¹¹.

Astfel, un etimon grec a fost evocat pentru numeroase neologisme ale românei vechi, despre care s-a considerat că ar avea o etimologie multiplă. Despre multe împrumuturi s-a considerat că ar avea o etimologie greco-slavă; dintre acestea, am menționat deja câteva exemple precum *casie*; *catismă*; *discos*; *efod* (*efud*) (*supra*, 2).

Pentru numeroase cuvinte s-a propus o etimologie greco-latină; dintre acestea, amintim aici: *dafin* (< lat. *daphinus*, ngr. δάφνη) (FN, 98; cca 1750, GCR II, 66); *delfin* (< ngr. δελφίνι, lat. *delphinus*) (DVS, oct., 66^v; CII, 27^v; Min. 1776, 92^v); *laringă* (< lat. *larinx*, gr. λάρυγξ) „gâtlej” (CII, 135^v); *mur* (< lat. *morus*; cf. ngr. μορέα) „sicomor” (NT 93^r; DPV, 178); *orfanotrofie* (*orfanotrofeu*, *orfanotrofion*) (< ngr. ὀρφανοτροφείον, lat. *orphanotrophium*) „orfelinat, azil” (DVS, dec., 248^r; CH, 73); *patrichie* (*patrichie*) (< ngr. πατριδα, lat. *patricius*) „patriciu” (DVS, dec., 226^v; BB, Prefață 7; Min. 1776, 119^v); *pelican* (*pelecan*) (< ngr. πελεκάυ, lat. *pelecanus*) (DPV, 229; BB, 414;

¹⁰ Pentru studii diacronice asupra terminologiei juridico-administrative românești, vezi în special Saramandu 1986; Agache 2013.

¹¹ Pentru acest concept, unanim adoptat de cercetătorii care au studiat lexicul românesc, vezi Graur (1950).

CII, 16^v); *piramidă* (< ngr. *πυραμίδς, πυραμίς*, lat. *pyramis*) „mormânt al unui faraon” (BB, Prefață, 8; CII, 12^r); *pompă* (*pombă*) (< lat. *pompa*, ngr. *πομπή*) „ansamblu de manifestări fastuoase” (BB, Prefață, 8; Ist. Ț.R., 35; PIst., 398; R. Greceanu, ap. GCR I, 334); *ze(p)fir* (< ngr. *ζέφυρος*, lat. *zephyrus*) (DVS, dec., 193^r; CII, 105^v) etc.

Mai puțin numeroși sunt termenii pentru care s-a propus o etimologie greco-turcă: *lef(t)* (< ngr. *λεφτόν*, tc. *lef*, ap. DLR, sv.; cf. < tc. *lef*, ap. Suciu 2010: 454) „obiect de podoabă, mai ales în formă de medalion” (1594, DÎ, 194, 13^v; NL, 213; 1778, ISD, XII, 97); *marafet* (< ngr. *μαραφέτι*, tc. *marifet*) „procedeu, mijloc” (1776, Ur., XIX, 346); *me(n)zil* (*mezâl*) (< tc. *menzil*; ngr. *μενζίλι*, ap. Gheție 1997: 400; cf. < tc. *menzil*, ap. DLR, s.v., Suciu 2010: 496-497) 1. „poștă” (NL, 67); 2. „diligență” (NL, 203); 3. „stație poștală” (GCond., 4^r); *palașcă* (< tc. *palaska*, ngr. *παλάσκα*, ap. Șăineanu 1900: 93; DLR, s.v.; cf. < tc. *palaska*, ap. Suciu 2010: 565) „cartușieră” (1769, DLR, s.v.) etc.

În sfârșit, foarte numeroși sunt termenii cu etimologie multiplă, pentru care, alături de etimonul neogrec, este amintit cel puțin un etimon latin sau romanic. Astfel de cuvinte, atestate în epoca veche până în 1760, sunt frecvent inventariate în *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice* publicat în 1992 (DÎLR, *passim*), dar și în recente lucrări consacrate de N. A. Ursu și Despina Ursu împrumuturilor neologice românești în perioada 1760–1780 (Ursu – Ursu 2004–2011).

Dificultatea de a distinge între termenii cu un unic etimon, neogrec, și termenii cu etimologie multiplă, inclusiv neogreacă, a fost semnificativă, fiindcă lucrările de specialitate nu sunt consecvente când propun etimologia unor termeni care erau considerați fie de origine neogreacă, fie termeni cu etimologie multiplă¹².

Lăsând la o parte termenii cu etimologie multiplă, am identificat, pentru perioada studiată, adică de la începutul veacului al XVI-lea până la 1780, în jur de 850 de împrumuturi directe din neogreacă. Pentru comparație, amintim că, după estimările lui Haralambie Mihăescu (1966: 188), doar 22 de termeni au fost împrumutați de română direct din greaca bizantină, restul până la 278 fiind împrumuturi indirecte, pe filieră slavă.

Tot pentru comparație, precizăm că L. Gáldi a consemnat în lucrarea sa consacrată termenilor de origine neogreacă atestați în perioada 1711–1821 în jur de 1225 de cuvinte. Diferența dintre inventarul nostru și cel al lui L. Gáldi are mai multe cauze. Întâi, perioada de timp studiată este diferită; în al doilea rând, inventarul lui Gáldi cuprinde termeni pentru care astăzi se propune o

¹² Vezi exemplul deja menționat al lui *menzil*, considerat a fi un turcism în DLR și un neologism cu etimologie greco-turcă, în Gheție 1997: 400.

etimologie multiplă¹³. În sfârșit, inventarul lui Gáldi nu cuprinde doar termeni din perioada fanariotă, ci și termeni din secolul al XVII-lea, precum *catafighion* (< *καταφύγιον*) „refugiu” (1680, Liturghier, 6^v) sau *ipovolon* (< gr. *ὑπόβολον*) „ceea ce primește femeia, în afara zestrei sale, din partea soțului decedat” (1679, Gáldi, 203).

4. Aceste cifre, deși scot în evidență impactul pe care influența neogreacă l-a avut asupra lexicului românesc, au un caracter orientativ, dat fiind că se bazează pe lucrările de specialitate și pe edițiile existente. Editarea, în viitor, a altor scrieri de la sfârșitul veacului al XVII-lea sau din veacul al XVIII-lea – atât manuscrise, cât și tipărituri – va oferi o imagine mai clară asupra ponderii pe care neologismele de sorginte neogreacă o aveau în româna veche. Astfel de ediții, dar și sistematizarea atestărilor termenilor în lucrările lexicografice vor putea aduce clarificări importante privind influența neogreacă.

Scrierile lui Vlad Boțulescu de Mălăiești, scriitor muntean ale cărui lucrări datând din anii 1763 – 1764 au fost recent editate sau sunt în curs de editare, sunt, de exemplu, foarte utile pentru studiul acestei influențe. Deși reprezintă traduceri din germană și italiană, ele cuprind o serie de neologime de origine neogreacă, prezența lor în scrierile cărturarului muntean schimbând adesea fundamental informațiile privind difuzarea anumitor termeni în româna veche.

Astfel, la Vlad Boțulescu, par a-și găsi prima atestare termenul *aharistos* (< *ἀχάριστος*) „nemulțumitor, ingrat” (BIU, 91), utilizat și în veacul al XIX-lea (Gáldi 1939: 142), dar și *heretisi* (< gr. *χαίρετίζω, χαίρετώ*) „a saluta” (BVS, 32^v), care apare ulterior într-un document de după 1775 (ISD, XXI, 135), pentru a fi folosit frecvent în decursul secolului al XIX-lea (Gáldi 1939: 195). *Ftonos* (< *φθόνος*) „invidie” este consemnat într-o traducere din germană a lui Boțulescu (BIU, 75), dar va reapărea apoi într-un text redactat în perioada 1769-1774 de biv vel stolnicul Dumitrachi (Gáldi 1939: 192).

Textele lui Vlad Boțulescu cuprind și cuvinte despre care s-a considerat multă vreme că sunt specifice, în epoca veche, scrierilor lui Cantemir, ceea ce arată că respectivele împrumuturi din neogreacă nu erau izolate în epocă¹⁴: *hersonison* (*hersonisos*) (< ngr. *χερσοννησος*) „peninsulă” (CII, 14^r, 220^r; BIU, 34, 116, 118); *parigorie* (< ngr. *παρηγορία*) „consolare, mângâiere” (CII, 11^v, 248^r; BIU, II^v); *simpatriot* (< ngr. *συμπατριώτης*) „compatriot” (CH 26^v; BIU,

¹³ De exemplu, *tragédie* este explicat prin etimon grecesc de Gáldi, care are în vedere forma *tragodie* (1939: 263), în timp ce autorii DÎLR (s.v. *tragedie*) explică formele *tragh(i)edie*, *trăgedie* prin etimologie multiplă, latino-italiană-rusă. Pentru *trigon*, prezent în inventarul lui Gáldi (1939: 263), autorii DÎLR (s.v. *trigon*) propun o etimologie multiplă, italiano-neogreacă.

¹⁴ Pentru caracterul izolat al neologismelor în limba veche, în speță al împrumuturilor din italiană, vezi Timotin 2013.

II^v); *solichism(os)* (*solichizmos*) (< gr. *σολοικισμός*) „solecism, greșeală de sintaxă” (CII, 13^r, 99^v; BIU, 20).

5. În concluzie, împrumuturile din neogreacă în limba română, atestate în documente și traduceri de texte religioase din secolul al XVI-lea, devin din ce în ce mai numeroase în prima jumătate a veacului al XVII-lea, grație interesului pentru scrieri istorice și juridico-administrative, și se diversifică începând cu ultimele decenii ale aceluiași secol, în așa fel încât la începutul domniilor fanariote ele dețineau o poziție aparte în cadrul limbii.

Pentru a circumscrie rolul lor în evoluția lexicului românesc, împrumuturile directe din neogreacă, bazate pe un etimon unic, trebuie analizate complementar cu împrumuturile cu etimologie multiplă, foarte numeroase de-a lungul întregii epoci vechi a românei. Continuarea editării scrierilor datând din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea până la 1780 este susceptibilă să aducă informații noi cu privire atât la inventarul împrumuturilor din neogreacă în epoca veche, cât și la difuzarea și viabilitatea acestora.

SURSE

- BB – *Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești, ed. București, 1977.
- BB², II – *Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, pars II, Exodus*, ed. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1991.
- BVS – Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Viața lui Scanderbeg*, 1763. Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri I*, ed. Emanuela Timotin, O. Olar, București, 2013
- BIU – Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Istoria universală. Asia*, 1763. Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III*, ed. Emanuela Timotin, A. Timotin, București, 2013.
- Caz. V – Varlaam, *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643; ed. J. Byck, București, 1943.
- CC¹ – Coresi, *Tâlcul Evangheliilor*, [Brașov], c. 1567–1568, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei Române.
- CH – Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma, vol. I–II, București, 1999–2000.
- CII – D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*; ed. P.P.Panaitescu și I. Verdeș, vol. I–II, București, 1965.
- CÎ – *Cheia înțelesului*, București, 1678. Ioannykij Haleatovskyi, *Cheia înțelesului*, ediție, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, 2000.
- CP – Coresi, *Psaltire românească*, Brașov, 1570.
- CPVS – *Vedenia Sofianeii*, ms. rom. BAR 1505, post 1700, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VI, Studiu introductiv, ediție și glosar de Andrei Timotin și Emanuela Timotin, București, 2002, p. 30–66, 133–149.

- CV – *Codicele Voronețean*, ms. rom. BAR 448, 1563–1583. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, București, 1981.
- DÎ – *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Alexandra Roman Moraru, București, 1979.
- DPV – Dosoftei, *Psaltire a sfântului proroc David (Psaltire în versuri)*, Uniev, 1673; ed. N.A. Ursu, Iași, 1974.
- DVS – Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682-1886.
- EPrav. – Eustratie Logofătul, *Pravila aleasă*, ms. rom. BAR Cluj-Napoca, fondul *Blaj*, nr. 41, 1632.
- FN – *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693–1704)*, ed. E. Vărtosu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1942.
- GCond. – Gheorgachi Logofăt, *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a preainălțatului domn*, 1762; ed. Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, București, 1939.
- GCR – Moses Gaster, *Chrestomatia română*, vol. I–II, Leipzig–București, F. A. Brockhaus – Socec & Comp., 1891.
- ISD – N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII ș.u., București, Socec, 1904 ș.u.
- Ist.Ț.R., – *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, Editura Științifică, 1959.
- Let.C – *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul Cantacuzinesc)*; ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, București, 1961, p. 83–224.
- Lit. 1679 – Dosoftei, *Dumnezeiasca liturghie*, Iași, 1679; ed. N.A. Ursu, Iași 1980.
- Min. 1776 – Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întâi românește*, Râmnic, 1776.
- NT – *Noul Testament sau împăcarea cu legea cea noao a lui Hs. Domnului nostru*, Bălgrad, 1648, ediție 1998, Alba Iulia.
- PIst. – Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*; ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, București, 1961, p. 225–577.
- PH – *Psaltirea Hurmuzaki*, ms. rom. BAR 3077. *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și Mirela Teodorescu, București, 2005.
- PO – *Palia*, Orăștie, 1582. *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, București, 1968.
- Prav. 1652 – *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652; ed. Colectivul de drept vechi românesc condus de acad. Andrei Rădulescu, București, [1962].
- Prav. 1780 – *Pravilniceasca condică. 1780*, ediție critică coord. A. Rădulescu, București, 1957.
- TL – *Tetraevanghel*, 1574 (*Evangeliarul de la Londra*, Londra, Biblioteca British Museum). Vezi *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Brașov 1560 – 1561*, comparat cu *Evangeliarul lui Radu de la Mănăstiri. 1574*, ed. Florica Dimitrescu, București, 1963.
- UR – Th. Codrescu, *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. X ș.u, Iași, Tipo-Litografia Buciumului roman, 1888 ș.u.

BIBLIOGRAFIE. SIGLE

- Agache, Liliana, 2013, *Terminologia juridico-administrativă în graiurile daco-române din epoca veche*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Brad Chisacoff, Lia, 2012, *Româna în secolul fanariot*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Chivu, Gh., 2013, „Liturgierul lui Antim Ivireanul și impunerea modelului muntenesc în scrisul liturgic românesc”, în Șerban Cantacuzino, *Antim Ivireanul și Neofit Cretanul – promotori ai limbii române în cult*, București, Cuvântul vieții, p. 184-193.
- Densusianu, Ovide, 1901–1938, *Histoire de la langue roumaine*, I–II, Paris, Leroux.
- DÎLR – Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, Editura Științifică, 1992.
- DLR – *Dicționarul limbii române (DLR)* serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965 sq.
- Gáldi, L., 1939, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, Pazmany Peter.
- Gheție, I., 1975, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, I., 1987, „Din nou despre 'momentul 1750' în procesul de unificare a românei literare”, *Limba română*, XXXVI, nr. 5, p. 399-407.
- Gheție, Ion (coord.), 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Graur, Alexandru, 1950, „Etimologia multiplă”, *Studii și cercetări lingvistice* I, nr. 1, p. 22-33.
- Iorga, N., 1909, *Herodot*, traducere românească publicată după manuscriptul găsit în Mănăstirea Coșula, Vălenii-de-Munte, Neamul Românesc.
- Marmeliuc, Dimitrie, 1959, „Cuvinte de origine greacă în limba română”, *Limba română*, VIII, nr. 6, p. 29-36.
- Mihăescu H., 1966, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, Editura Academiei RSR.
- Murnu, George, 1894, *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română*, bucurești, Tipografia Curții Regale.
- Nicolae, Florentina, 2013, „Jewel Terminology in Romanian Biblical Translations”, *Revue Roumaine de Linguistique*, LVIII, nr. 2, p. 137–151.
- Pețan, A., 2001a, „Greacă medie, influență”, în M. Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, p. 241-242.
- Pețan, A., 2001b, „Greacă modernă (neogreacă), influență”, în M. Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, p. 242-245.
- Pețan, A., 2001c, „Greacă veche, influență”, în M. Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, p. 245-246.
- Saramandu, Manuela, 1986, *Terminologia juridic-administrativă românească în perioada 1780 – 1850*, București, Editura Universității.

- Suciu, Emil, 2010, *Influența turcă asupra limbii române*, II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.
- Șăineanu, L., 1900, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, II, *Vocabularul*, București, Gutenberg, 1900.
- TDRG – H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, 3 vols, București, Staatsdruckerei, 1903–1925.
- Timotin, Emanuela, 2013, „Contribuția scrierilor lui Vlad Boțulescu la cunoașterea circulației italianismelor în româna veche”, în R. Zafiu *et alii* (ed.), *Limba română: Variație sincronică, variație diacronică*, II, Actele celui de al 12-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică (București, 14–15 decembrie 2012), București, 2013, p. 317-323.
- Ursu, N.A., Despina Ursu, 2004–2011, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, 4 vol., Cronica, Iași.

Emanuela TIMOTIN
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București